

Risale-i Nur'da Modernite Eleştirisi

Modernite, Avrupa'da Aydınlanma Çağı ile başlayan ve sonraları bütün dünyaya etkisi altına alan Batı'ya özgü yaşam biçiminin adıdır.^[1] Temel niteliği kutsal eksenindeki bir dünya ve hayat olan ve evrensel anlamda dinle, ezeli hikmetle özdeşleştirilen geleneğe nispetle modernite; her şeyden önce kutsal değil bir dünya ve hayat ile kendisini herhangi bir kutsal öze retiyeye uygun olarak örgütlemeyen toplumsal yapıya tekabül eder.^[2] Kavramın, teknik anlamı böyle ise de günlük dilde yaygın olarak iki farklı kullanımla karşılaşılmaktadır. **Birincisi**, modernitenin çağdaşlıkla eş anlamda kullanımıdır. Bu şekilde modernite basitçe, çağdaş yapılanmaların eskilerin yerini alması demektir ve Latince “**modernus**” teriminin etimolojik kökenine dayanır. **İkinci** anlamıyla modernite, ilerleme ile ilişkilidir. Birinci kullanım tamamen rölatif iken, ikincisi birtakım değerlerin tercihine bağlıdır. Modernitenin gündelik kullanımları, sosyal bilimler literatüründe bu kavrama verilmiş olan birçok anlamı ima etmektedir. Ana hatlarıyla belirtilecek olursa moderniteye yönelik üç temel yaklaşım ve üç tür tanım ayırt edebiliriz. İlkinde göre modernite, toplumsal yapı ve toplumsal sürecin rasyonalizm, individualizm, sekülerizm, utilitarizm ve benzeri gibi oldukça soyut niteliklerini ifade eder. Bu nitelikleri tanımlayan ölçüde toplumlar modern ve bu nitelikleri kazanmaya çalışırlar takdirde de modernleşen toplumlar olarak tanımlanabilirler. Dolayısıyla da modernleşme bir toplumsal değişim süreci olup, sözde, toplumun ilerlemesidir. Modernite kavramının ikinci kökeni tarihseldir. Burada kavram, farklılaşmaların yanı sıra belirli bir zaman dilimine yöneliktir. Avrupa'da Rönesans ve Reformasyon hareketlerine kadar gerilere giden söz konusu dönem, Protestanlık ve kapitalizmin ortaya çıkmasıyla ayırt edilir. Bu bağlamda Endüstri ve Fransız devrimleri önceki ve sonraki dönemler arasında önemli bir ayrıntı noktasıdır. Üçüncü yaklaşım açısından modernite; Batılı olmayan, ancak Batılılaşmış olan ülkelerin liderleri veya elitlerince izlenen politikalara verilen isimdir. Ülkelerinde birtakım değerleri isteyen iktidar kadroları, kendilerini çağdaşlar, ilerici olarak nitelendirirler ve modernlik de bu kadrolarca algılanan ve duruma göre içeriği de değişen isteklerinin bir amacıdır. Buna göre çağdaşlaşma, iktidar kadroların belirli aşılardan daha gelişmiş olarak gördükleri Batılı toplumlar yönünde kendi toplumlarını değiştirmek için uygulanan bir seri politikaların bütünüdür.^[3] Görüldüğü üzere moderniteyle ilgili yaklaşımlar ve tanımlamalar esasen birbirinden pek de farklı değildir. Hepsinde müteker olan, modernite kavramının, belirli nitelikleri ihtiva etmek kaydıyla Batılı toplumların belirli bir dönemde girmiş oldukları ve bilahare de tüm dünyaya etkisi altına aldığı tarihsel süreci tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Acaba bu sürece nasıl girilmiştir?

Modernitenin kaynaklarından ilki ve belki de en önemlisi Antik-Yunan'da ortaya çıkan ve Batı zihniyeti üzerinde derin etkiler yaratan Felsefe denilen özel düşünce biçimidir. **Felsefe**, tamamen rasyonel zeminde kalan ve hiçbir kutsal öze retiyeye dayanmayan düşüncedir. Tek kelimeyle felsefe temelde dindar bir şeydir. İşte bu özelliğinden ötürü felsefe gelenek-din (kutsal değil) salt insanî, rasyonel bir bilgi olarak, aklî üstü ve insanî olmayan bilginin (kutsalın) yerini aldığından modernitenin en önemli kaynağına tekillenmektedir. Modernitenin ikinci kaynağı ise aslında geleneksel bir form olmasına rağmen, bizzatihi Hıristiyanlık kendisinde, ki Erk Öretisi'nde aramak gerekir. Kutsal ve cismanî arasındaki keskin ayrım, dünyevî olanı bayağı olarak görmek ve dünyevîyi kutsalla karşılaştırmayı kutsala hükmetsizlik şeklinde yorumlamak, neticede tek mümkün toplumsal pratik olarak modernitenin kabul edilmesine vesile olmuştur. Çünkü ki Erk Öretisi'ne göre, Hıristiyanlıkla dünyevî yaşam alanları, birbirlerinden bütünüyle ayrıydılar ve dünyevî yaşamın kuralları laik (kiliseye mensup

olmayan) yöneticilerce saptanmal?d?r.[4] H?ristiyanl?ktaki bu düalist telakkinin, 14. Yüzy?l sonras? Avrupa Ortaça??nda kilisenin de katkı?lar?yla derinle?tirilmesi 16. Yüzy?lda Reformasyon ile neticelenirken; yine ayn? tarihlerde kilise kar??t? insanlar?n felsefî faaliyetleri de Rönesans ile neticelenmi?tir. Bu iki hareket, gelenekten keskin bir kopu?u ve moderniteye ilk ad?m? sembolize eder. Kopu?; Bat? Avrupa’da tezahür eden radikal de?i?imlerle kendini göstermi?tir. Söz konusu bu de?i?imleri dört kategoride ele almak mümkündür: **Epistemolojik, ekonomik, politik ve kültürel**. Bunlardan herbiri birtak?m a?amalar? ihtiva ederse de sadece moderniteyi yaratan mant???n gösterilmesi bak?m?ndan, genel çerçevede de?erlendirilmeleri kanaatimizce yeterli olacaktır.

Epistemolojik de?i?im, bilgi ve inanç ayr?m?n?, dolay?s?yla dinin rasyonel temellendirilmesinin yap?lamayaca?? yönündeki zihniyeti; **ekonomik de?i?im**, kâr maksimizasyonunu, rekabete dayal? piyasay?, toplumsal ili?kilerin üretim ili?kilerince determine edilmesini, dolay?s?yla kapitalizmi; **politik de?i?im**, kapitalizmin yaratt??? homojen de?erleri koruma görevini üstlenmi? merkeziyetçi, otoriter ve totaliter ulus-devlet rejimini, dolay?s?yla demokrasi-cumhuriyeti; **kültürel de?i?im** de hayat? seküler, rasyonel ve din-d??? boyutlara indirgemek, apriori düzeydeki ilkeleri hesaba katmamak, yeryüzüne egemen olmak için gökyüzünden yüz çevirmek ve bütün bunlar? da sözde sadece insan?n özgür, e?it ve mutlu olmas? için yapmak ?eklinde ifade edilebilir.

Modernite kar??s?nda ?slam eksenli bir toplumsal düzeni savunan [Bediüzzaman’?n](#), konuyla ilgili ele?tirileri ?yledir: Modernite hayat-? ictimaiyede nokta-i istinad? “**kuvvet**” kabul eder. Ahlakî ilkeyi “**menfaat**” bilir. Düstur-u hayat? “**cidal**” tan?r. Cemaatlerin rab?tas?n? “**unsuriyet, menfi milliyeti**” tutar. Semerat? ise “**hevesat-? nefsanıyeyi tatmin**” ve “**hacat-? be?eriyeyi tezyittir.**” Hâlbuki kuvvetin tezahürü “**tecavüz**”dür. Menfaatin tezahürü, her arzuya kâfi gelmedi?inden, “**üstünde bo?u?mak**”t?r. Düstur-u cidalin tezahürü “**çarp??mak**”t?r. Unsuriyetin tezahürü, ba?ka unsurlar? yutmakla beslenmek oldu?undan, “**tecavüz**”dür. Aç?kt?r ki medeniyet-i hâz?ra-i Garbiye, semavî kanun-u esasilere muhalif olarak hareket etti?i için seyyiat? hasenat?na, hatalar? ve zararlar?, faydalar?na râcihtir. Bu yüzdendir ki modern Bat?’da medeniyetteki maksud-u hakikî olan istirahat-i umumiye ve saadet-i dünyevîye bozulmu?tur. ?ktisat ve kanaat yerine israf ve sefahat; sa’yu-gayret (emek) yerine de tembellek ve istirahat meyli galebe çalm??t?r. Biçare be?er ekseriyet itibar?yla hem fakirle?mi?, hem de tembelle?mi?tir. Zira bedevîlikte insanlar, üç dört ?eye muhtaç olurken ve o üç dört ihtiyaç? tedarik edemeyen, on ki?iden sadece ikisi iken; hâlihaz?rdaki Garp medeniyeti, su-i istimâlât ve israfat ve hevesat? tehyic ve gayri zaruri ihtiyaçlar?, zarurî ihtiyaçlar hükmüne getirip görenek ve tiryakilik cihetiyle ?imdiki insan?n tam muhtaç oldu?u dört ihtiyaç? yirmiye ç?karmakta ve o yirmi ihtiyaç? helâl bir tarzda tedarik edebilecek olanlarsa yirmi ki?iden ancak ikisi olmaktadır. On sekizi ise muhtaç durumda kalmaktadır.

Demek ki medeniyet-i hâz?ra insanlar? ekseriyatla yoksul dü?ürmekte, ihtiyaç cihetinde onlar? zulme ve haram kazanmaya sevk etmektedir. Biçare avâm-fakir tabakay? havas-zengin tabakayla daima mübareze te?vik etmektedir. Fakirin zengine kar?? mihnetini ve zenginin fakire kar?? ?efkatini temin eden o kudsî kanun olmay?nca, “**burjuvazi**”yi zulme, fukaralar?ysa isyana sevk ederek, istirahat-i be?eriyeyi zîr’ü zeber etmektedir. Mesela; medeniyet-i hâz?ran?n harikalar?, be?ere birer nimet-i ?lahîye olmas?ndan, hakikî bir ?ükür ve menfaat-i be?erde istimali iktiza etti?i halde, ehemmiyetli bir k?s?m insan? tembelle?e ve sefahate ve eme?i ve çal??may? bırak?p istirahat içinde hevesat? dinlemeye meylettirdi?inden, ?evki k?rmakta ve kanaatsizlik ve iktisats?zl?k yoluyla sefahate, israfa, zulme ve harama sevk etmektedir. Televizyon büyük bir nimet iken, be?erî maslahata sarf edilmek üzere bir mânevî ?ükür iktiza etti?i halde, be?te dördü hevesata, lüzumsuz, mâlâyânî ?eylere sarf edildi?inden,

tembelli?e, oradakilere heveslenmeye sevk edip, eme?in ?evkini k?rmakta ve vazife-i hakikiyeyi terk ettirmektedir. K?sacas?; Garp medeniyeti, semavî dinleri dikkate almad??? için, be?eri hem fakir edip ihtiyaçlar?n? ziyadele?tirmi? hem de iktisat ve kanaat esas?n? bozup israf ve h?rs ve tamah? ço?altm??, zulme ve harama yol açm??; su-i istimal ve israfat ile yüz nev’i hastal???n sirayetine ve inti?ar?na da vesile olmu?tur. Bu medeniyet, ?ah?slar? fakir ve sefi? ve ahlaks?z etmektedir. ??te bu hikmettedir ki modern insan?n saadeti yok olmu?tur. Elbette ki böyle istibdad ve sefahat ve zilletle mezc olmu? medeniyete, bedeviyet tercih edilir.[5]

Bat? medeniyetini menfî esaslar üzerine kurulu gördü?ü için ele?tiren Bediüzzaman, buna kar??l?k ?slam medeniyetini müspet esaslar üzerine kurulu diye savunur. ?öyle ki:

?slam medeniyeti; nokta-i istinad?, kuvvete kar??l?k **“hukuk”** kabul eder. Hukuk kar??s?nda ?ah ve geda, Müslim ve gayrimüslim müsavidir. Ancak; müsavat, fazilet ve ?erefte de?il, hukuktadır. Hele hele mutlak müsavat; sadece fazileti kald?rmakla, mahiyet-i be?eriyenin tebdiliyle, akl?n söndürülmesiyle, vicdan?n ve kalbin öldürülmesiyle ve ruhun mahvedilmesiyle mümkün olabilir.[6] ?nsanlar için mutlak e?itlik olamayaca?? gibi, mutlak hürriyet de olamaz. Modern seküler medeniyetin; mutlak e?itlik dü?üncesi ne kadar yan??sa mutlak hürriyet dü?üncesi de o kadar yan??tır. ?nsan her ne sefahat ve rezalet i?lerse i?lesin, ba?kalar?na zarar vermedi?i takdirde serbesttir ?eklindeki anlay??, hürriyet de?il, belki sefahat ve rezaletin ilan? ve aç?k bir hezeyandır. Hakiki e?itlik ve hürriyet, adab-? ?slamiye ile müteeddibe ve mütezeyyine bir tarzda hareket etmektir. Öte yandan, insanlara kar?? hürriyet ve e?itlik Allah'a kar?? ubudiyeti netice vermelidir. Zira rab?ta-i iman ile Allah'a kul olan insan?n, tezellüle tenezzül etmesine izzet ve ?ehamet-i imaniyesi müsaade etmeyece?i gibi, ba?ka insanlar?n hürriyet ve hukukuna tecavüze dahi ?efkat-i imaniyesi izin vermez. Allah'a kul ve hizmetkâr olan, halka tezellüle tenezzül etmemek zorundadır. Hürriyetin tezahürü odur ki insan ne kendisine ne de ba?kalar?na zarar versin. Kanun-u adalet ve kanun-u tedipten ba?ka hiç kimse kimseye tahakküm edemesin. Herkesin hukuku mahfuz kals?n. Herkes, me?ru hareketlerinde serbest olsun. K?sacas?; mutlak e?itlik ve sefahat ve rezaletteki hürriyet, belki hayvanl?k, ?eytan?n istibdad? ve nefis-i emmareye esir olmaktır.[7]

Hukukun üstünlü?ünü, siyasetin muayyen ?slamî ilkelere dayand?r?lmas?nda gören [Bediüzzaman](#), ?slamiyet’in siyasetle ilgili kanun-i esasi (anayasa) maddelerinden ilkini,

“Bir kavmin lideri, o kavme hizmet edendir.”

hadis-i ?erifiyle temellendirir. Hadisin hakikatiyle kamu yönetimi bir memuriyet, bir hizmetkârl?ktır. Hâkimiyet ve benlik için tahakküm âleti de?ildir. Kamu yönetimi hizmetkârl?ktan ç?k?p bir hâkimiyet ve müstebidâne bir tahakküm ve mütekebbirâne bir mertebe tarz?na dönü?ürse adalet adalet olmaktan; hukuk da hukuk olmaktan uzakla??ır. Neticede hukuk-u ibad da zîr’ü zeber olur. Oysaki insan için Allah’a imandan sonra en lâz?m ve en mühim ?ey, **“a’mâl-i salihâ”** olup, salih amel de maddî ve mânevî hukuk-u ibâda tecavüz etmemekten, hukukullah? bihakk?n yerine getirmekten ibarettir. Hukuk-u ibad, hukukullah hükmüne geçmeyince hak olarak maalesef gerçekleşemez. Hukukullah?n, hukuk-u ibâd? tazammun etti?i bilinmezse, siyaset nefsanî haks?zlıklara vesile olmaktan asla kurtulamayacaktır. Bediüzzaman için siyasetle ilgili kanun-i esasi maddelerinden ikincisi de

“Birisinin cinayetiyle ba?kalar?, akraba ve dostlar? mesul olamaz.”(En’âm, 6/164)

âyet-i kerîmesinin hakikatidir ki; ancak bu ilkeye ba?l? kal?n?rsa suçun ve cezan?n aslili?i gerçekte?ebilir. Ne yaz?k ki modern siyasette, taraftarl?klar nedeniyle bir caninin yüzünden pek çok masumun zarar?na r?za gösterilmektedir. Bir caninin cinayeti yüzünden taraftarlar? veya akrabalar?, ?enî g?ybetler ve tezyiflerle yüz cinayete çarpt?r?lmakta, gayet deh?etli bir kin ve adâvetle mukabele-i bilmisile mecbur edilmektedir. Bu tav?r ise içtimaî hayat? tamamen zîr'ü zeber eden bir zehir olmaktadır. Bu tehlikeye kar?? yegâne çare; uhuvvet-i ?slamiye'yi o kuvvetin temel ta?? yap?p, masumlar? himaye için, canilerin cinayetlerini kendilerine münhas?r b?rakmakt?r. Emniyetin ve asayi'in temel ta?? yine bu kanun-u esasiden gelmektedir. Mesela, bir hanede veya bir gemide bir masum ile on cani bulunsa, hakiki adaletle ve emniyet ve asayi? düstur-u esasisi ile o masumu kurtar?p tehlikeye atmamak için, gemiye ve hâneye ili?memek lâz?md?r, ta ki masum ç?k?ncaya kadar. ??te bu kanun-u esasi hükmünce asayi? ve emniyet-i dâhiliyeye ili?mek, on cani yüzünden doksan masumu tehlikeye atmak, gazab-? ?lâhî'nin celbine vesîle olur.

Bediüzzaman'a göre; istibdat rejimlerinin ve diktatörlüklerin ?slam'la hiçbir alakas? yoktur. Çünkü Kur'an'a istinat eden fazilet, medar-? tahakküm olmad??? gibi, sebep-i istibdat da olamaz. Tahakküm ve tagallüp etmek faziletsizliktir. Ehli faziletin en mühim me?rebi acz ve fakr ve tevazu ile hayat-? ictimaiyeye kar??mak tarz?ndad?r.[8] Hikmet-i hükümet, devletin cenâh-? himâyesine ilticâ eden mültecîleri taltif etmesine; adalet de raiyyetin hukukunun muhâfazas?na yöneliktir. Ancak bu yap?l?rsa hükümetin haysiyeti ve devletin ha?meti muhafaza edilmi? olur.[9] Hülâsa; me?ru siyasal sistem, ?slamî ilkelere dayanan **“milli egemenlik”**tir. Milli egemenli?in hayat?, hukuktur; kalbi, marifettir; lisan?, muhabbettir; akl? da ?ah?s de?il, kanundur. Netice ise farklıl?klar?n (kavimlerin) sebep-i saadeti; her türlü ali hislerin te?viki; istibdattan kurtulu? ve hakiki hürriyettir.[10] Söz konusu ilkelere dayanan siyasal sistemin, bugünkü kar??l???yla bir **“hukuk devleti”** oldu?unu söylemek herhalde yanl?? olmayacaktır.

Bediüzzaman, ?slam medeniyetinin insanî eylemin gayesi olarak menfaati de?il, **“fazilet ve r?za-i ?lâhî”**yi kabul etti?ini özellikle vurgular. Bu çerçevede bir tan?mlama yap?lacaksa ahlak; **“Allah'?n emretti?i ölçülerde dosdo?ru olmakt?r.”** ?nsan?n ahlak-? ?lahîye ile muttas?f olmas?; Allah'a yönelmesi, Allah'tan istemesi ve Allah'a kul olmas?d?r. Bir eylemin s?rf emredildi?i için o ?ekilde gerçekte?tirilmesi halini ise Bediüzzaman, ihlâs diye tarif eder. Yani ihlâs, eylemin öyle yap?lmas? gerekti?i için öyle yap?lmas?d?r. E?er ihlâsa ra?men, ba?ka bir sebep veya fayda gözetilerek davran?lacak olursa o davran?? ahlakî olmayacaktır. ?nsana ihlâs? kazandıran yegâne ?ey, hareketlerindeki sebebin sadece emr-i ?lahî ve neticesinin de sadece r?za-i ?lahî oldu?unu dü?ünüp, ona göre hareket etmesidir. Bir kalp veya vicdan?n ?slamî faziletlerle ziynetlendirilmi? olmamas? halinde ondan hakiki hamiyet, sadakat ve ihlâs?n beklenilemeyece?ini belirten [Bediüzzaman](#), ihlâs?n ne kadar ehemmiyetli oldu?unu da Hazreti Muhammed'e ait ?u sözle destekler:

“?nsanlar helâk olurlar; ancak, bilenler hariç. Bilenler de helâk olurlar; ancak, bildiklerini ya?ayanlar hariç. Bildiklerini ya?ayanlar da helâk olurlar; ancak, ihlâsl? olanlar hariç. ?hlâsl? olanlar da her an onu kaybetme tehlikesi ile kar?? kar??yadırlar.”

Kadim geleneklerde ve dinlerde görülen ahlakl?l?k **“ölçülü olmak”**t?r; yakla??m? Bediüzzaman taraf?ndan da benimsenen bir yakla??md?r. Ona göre; ahlâk-? insaniyede en rahat, en k?sa, en selâmetli yol s?rat-? müstakimde olmakt?r. Mesela; kuvve-i akliye, hadd-i vasat olan hikmeti ve faydal? istikameti kaybetse ifrat veya tefritle muz?r bir cerbezeye ve belâl? bir belâhate dü?er ve insan? tehlikelere çeker. Kuvve-i gadabiye, hadd-i istikamet olan ?ecaati takip etmezse, ifratla çok zararlı ve zulümlü tehevvere

ve tecebbüre ve tefritle çok zilletli ve elemli cebânet ve korkaklıa dü?er. ?stikameti kaybetme, hatas?n?n cezas? olarak daimî, vicdanî bir azap çeker. Kuvve-i ?eheviye, selâmetli istikameti ve iffeti zayi etse ifratla musibetli, rezaletli fücûra, fuh?a ve tefritle humuda, yani nimetlerdeki zevk ve lezzetten mahrumiyete dü?er ve o manevî hastal??n azab?n? çeker. Aç?kt?r ki hayat-? ?ahsiye ve hayat-? içtimaiyede bütün yollar?n en istikametlisi, en kolay? ve en k?sas? vasat olan yoldur. Bir ba?ka ifadeyle s?rat-? müstakim; ?ecaat, iffet ve hikmetin mezcinden ve hûlasas?ndan hâs?l olan adalete i?arettir. Öte yandan; e?er ahiret inanc? insan akl?na hükmetmezse güzel ahlâk?n esaslar? olan r?za-i ?lâhî, ihlâs, samimiyet, fazilet, hamiyet ve fedakârl?k yerlerini maalesef garaz, menfaat, sahtekârl?k, hodgâml?k, tasannu, riya, rü?vet, aldatmak gibi hâllere b?rakacaktır. Zahirî asayi? ve insanîyet alt?nda terör ve vah?et manalar? hükmedecek ve içtimaî hayat zehirlenecektir. Çocuklar haylazlıa, gençler sarho?lu?a, kaviler zulme, ihtiyarlar a?lamaya ba?layacaktır. E?er ahiret inanc? fertlerde ve toplumda hükmederse samimî hürmet ve ciddî merhamet ve rü?vetsiz muhabbet ve muavenet ve hilesiz hizmet ve mua?eret ve riyas?z ihsan ve fazilet ve enaniyetsiz büyüklük ve meziyet o her yerde inki?afa ba?layacaktır. Ahiret inanc? çocuklara **“Cennet var, haylazlı?? b?rak.”** diyerek, Kur’an dersiyile temkin verir. Gençlere **“Cehennem var, sarho?lu?u b?rak.”** diyerek, akl? ba?lar?na getirir. Zalimlere **“?iddetli azap var, tokat yiyeceksin.”** diyerek, adalete ba?n? e?dirir. ?htiyarlara **“Senin elinden ç?km?? bütün saadetlerinden çok yüksek ve daimî bir uhrevî saadet ve taze, bâkî bir gençlik seni bekliyor, onlar? kazanmaya çal??.”** diyerek, a?lamas?n? gülmeye çevirir. K?sacas?, cüz’î ve küllî her bir taifede hüsn-ü tesirini gösterir, ???kland?r?r.

Bediüzzaman; Kur’an’ın fazileti aç?k-seçik tarif etmeyip müphem b?rakmas?n? da ?u ?ekilde aç?klamaktadır: Fazilet, hüsün ve hay?r gibi ahlakî ölçülerin ço?u nisbîdirler. Neviden nev’e geçtikçe de?i?irler. S?n?ftan s?n?fa, nazil oldukça farklıla??rlar. Mahalden mahale tebdil-i mekân ettikçe ba?kala??rlar. Fertten cemaate, ?ah?stan millete ç?kt?kça mâhiyetleri de?i?ir. Mesela, erkekte cesaret; sehavet, gayret, hamiyet ve muavenete sebeptir. Kad?nda nü?uza, zevc hakk?na tecavüze sebep olur. Zay?f?n kavîye kar?? izzet-i nefsi, kavîde tekebbür olur. Kavînin zay?fa kar?? tevazuu, zay?fta tezellül olur. Yöneticinin makam?ndaki ciddiyeti vakar, mahviyeti zillettir. Hânesinde ciddiyeti kibir, mahviyeti tevazudur. ??lerin tanziminde vazifeyi ba?kas?na havale etmek, tembelliktir. Neticeyi Allah’a havale, tevekküldür. Eme?inin kar??l??na, k?smetine r?za kanaattir; meyl-i sa’yi kuvvetlendirir. **Mevcudâ iktifa, gayretsizlik, himmetsizliktir.** Ferdin kendisiyle ilgili hususlarda müsamahas?, fedakârl??, amel-i sâlihtir. Cemiyetle ilgili hususlardaysa h?yanet olur. Bir ?ah?s, kendi nam?na hazm-? nefis eder, tefahur edemez. Millet nam?na tefahur eder, hazm-? nefis edemez. Bediüzzaman; modern dünyada ahlak telkin eden insanlar?n nasihatlerinin tesirsiz kalmas?n?n sebebini de ?u ?ekilde izah etmektedir: Terbiye-i diniyeden uzakla?m??, ahlâks?z insanlara derler ki **“Haset etme, h?rs gösterme, adavet etme, inat etme, dünyay? sevme”** Yani, **“Tabiat?n? de?i?tir.”** Hâlbuki bunu yapmakla zahiren o insanlarca kabulü imkâns?z bir teklifte bulunurlar. Çünkü f?trat-? selime üzerine yarat?lan insan e?er f?trat?na uygun terbiye edilmez, salt seküler bir anlay??la yeti?tirilirse kendinden ba?kas?n? kolay kolay dü?ünemez ve de erdemli olamaz.

[Bediüzzaman’a](#) göre; ?slam medeniyeti hayata yönelik olarak düstur-u cidal yerine, **“düstur-u teavün”**ü esas tutar. Modern insan?n içtimaî hayat?ndaki bütün ahlaks?zl?klar?n ve hukuksuzluklar?n kayna??nda yatan ?eyse teavünü reddedip, cidali sal?k veren pozitivist ve materyalist dünya görü?ünün dayand?? iki temel ilkedir. Birincisi, **“Ben tok olduktan sonra, ba?kas? aç?ktan ölse bana ne?”** ?kincisi de **“Sen çal??, ben yiyeyim.”** ilkeleridir. Bu iki ilkeyi idame ettirense cereyan-? riba ve terk-i zekât?r. Oysaki bir toplumda ahlaks?zl?klar ve gayr? me?ruluklar ortadan kald?r?lmak isteniyorsa yap?lması gereken sosyal dayan??mayı te?vik için **“zekât”**?n emredilmesi ve eme?e sayg? için **“faiz”**in yasaklanmas?d?r.

?nkâr edilemez bir hakikattir ki; **de?il yaln?z ?ah?slarda ve hususî cemaatlerde, belki tüm insanl???n saadet-i hayat? için en mühim rükün, belki de be?erî varolu?un devam? için en mühim dayanak zekâtt?r.** Çünkü toplumlarda havas-zengin ve avam-yoksul diye iki tabaka hep vard?r. Birinci tabakadan ikinciye merhamet ve ihsan?; ikinci tabakadan da birinciye kar?? hürmeti ve itaati temin edecek yegâne unsur **zekâtt?r.** Aksi takdirde yukar?dan a?a?? zulüm ve tahakküm iner; a?a??dan yukar?ya do?ru da kin ve isyan ç?kar. ?ki tabaka-i be?er, daimî bir mücadelede ve ihtilâfta bulunur. Sonuçta, emek ve sermaye mücadelesi suretinde bo?u?ma kaç?n?lmaz olur.[\[11\]](#) ?üphe yok ki ?slamiyet daima mazlumlar?n tahassungâh? olmu?tur. Zekât?n zorunlulu?u ve riba-faizin yasaklanması elbette zenginlerin, yoksullar üzerinde kurabilecekleri istibdad? ve tahakkümü önlemeye ve bir anlamda zenginleri yoksullar?n hizmetine yöneltmeye matuftur. Sosyal adaletin iki temel unsuru da aç?kt?r ki **“eme?e sayg?”** ve **“toplumsal dayan??ma”**d?r.

?slam medeniyetinin, farklı etnisitelerin rab?talar?nda unsuriyet ve milliyet fikri yerine **“rab?ta-i dinî ve vatanî”**yi temel ald???n? ileri süren Bediüzzaman; bu dü?üncesini, hayat-? ictimaiyeye dair kanun-u esasi hükmündeki **“Mü?min için mü?min, sa?lam yap?lm?? bir binan?n birbirine kuvvet veren unsurlar? gibidir.”** diyen hadis-i ?erifin hakikatiyle savunur. Bu aç?dan bak?ld???nda, Müslümanlar aras?nda hem dayan??ma, hem de hariçteki dü?manlar?n tecavüzlerine kar??, dâhildeki adaveti unutmak ve tam tesanüt esast?r. Ne var ki günümüzde benlikten, bencillikten, gururdan ve kibirden kaynaklanan modern siyasetten gelen dâhildeki tarafgirlik fikriyle kendi taraf?na ?eytan yard?m etse rahmet okutacak, muhalifine melek yard?m etse lanet edecek gibi hadiseler görülmektedir. ?te bu çe?it deh?etli haks?zl?klar?n neticeleri, pek tehlikeli oldu?u gibi, içtimaî ahlâk? da zîr’ü zeber ederek vatana ve millete büyük bir suikast hükmüne geçmektedir. Böyle bir duruma dü?ülmesinin as?l sebebi ise Bediüzzaman aç?s?ndan siyasi rab?tan?n millet-i ?slamiye olmaktan ç?kması ve yerine, bir Frenk illeti olan ?rkç?l?k ya da unsuriyetçilik (**ulusçuluk-nasyonalizm**) fikrinin geçmesidir. Oysaki Avrupa, ?slam âlemini parçalamak maksad?yla Müslümanlara bu Frenk illetini a??lam??t?r. Bu hastal?kl? fikir, gayet zevkli ve câzibedar bir hâlet-i ruhiye verdi?i için, pek çok zararlar? ve tehlikeleriyle beraber, milletler cüz’î-külfî bu fikre i?tiyak göstermektedirler. Bu ideoloji; ?slamî terbiyenin zaafiyetiyle ve Bat?l?la?man?n galebesiyle ekseriyet kazanarak iktidara geçerse ?üphe yok ki ?slam toplumlar?n?n aleyhine cephe almaya ba?layacaktır. Çünkü ?slamiyet’in kanun-u esasilerinden olan

“Birisinin günah?yla ba?kas? muaheze edilmez ve mesul olmaz.”(En’âm, 6/164)

düsturuna kar??l?k; ?rkç?l?k-unsuriyetçilik damar?n? kabartan modern devlet, bir adam?n cinayetiyle masum bir karde?ini, belki akrabas?n?, belki a?iretinin efrad?n? öldürmekte kendini hakl? zannetmektedir. Bu nedenledir ki modern toplumlarda kolay kolay hakikî adalet gerçekleştirilemedi?i gibi, ekseriyetle ?iddetli zulümler yol bulmaktadır.[\[12\]](#) ?üphesiz; ?rkç?l?k ve unsuriyetçilik (ulusçuluk) esaslar?, adaleti ve hakk? takip etmedi?inden zulmeder, adalet üzerine gitmez. ?slam, cahiliyetten kalma ?rkç?l?k ve unsuriyetçili?i (ulusçulu?u) reddetti?inden çok etnisiteli, çok dinli, çok dilli yapılar? as?rlarca bir arada ve bar?? içerisinde ya?atabilmi?tir. Tarih, her yönüyle buna ?ahittir. Siyasette rab?ta-i diniye yerine rab?ta-i milliye (ulusçuluk) ikame edilirse adalet edilmez, hakkaniyet yok olur. Daha da ötesi farklılıklar? bir arada ve bar?? içerisinde tutmak da mümkün olamaz.[\[13\]](#)

Bediüzzaman’a göre; günümüzde, ecnebi tahakkümü alt?nda ezilen Müslüman unsurlar?n ve kabilelerin, en ziyade birbirine muhtaç ve birbirinden mazlum ve birbirinden fakir olmalarına ra?men, fikr-i milliyetle birbirlerine yabanî bakmaları ve birbirlerini dü?man telâkki etmeleri öyle büyük bir felâkettir

ki tarif edilmez. Âdeta bir sine'in ?s?rmas'n? önlemek için, müthi? y?lanlara arka çevirip, sine'in ?s?rmas'na kar?? mukabele etmek gibi bir divanelikle, büyük ejderhalar hükmünde olan Avrupa ve Amerika'n'n doymak bilmez h?rslar'n?, pençelerini açt?klar? bir zamanda, onlara ehemmiyet vermeyip, belki manen onlara yardım edip, menfi unsuriyet fikriyle ?ark vilâyetlerindeki vatanda?lara veya cenup taraf?ndaki dinda?lara adavet besleyip, onlara kar?? cephe almak, çok zararlı ve çok deh?etli bir hamakattir. Cenuptan gelen Kur'an nuruna, ?slamiyet ziyas'na ra?men; o dinda?lara adavet, elbette ki ?slamiyet'e ve Kur'an'a dokunmaktadır. **?slamiyet ve Kur'an'a kar?? adavet ise bütün bu insanlar'n hayat-? dünyevîye ve hayat-? uhrevîyesine bir nevi adavettir.** Hamiyet nam'na hayat-? ictimaiyeye hizmet edeyim diye iki hayat'n temel ta?lar'n? harap etmek, hamiyet de?il, hamakattir.

Bediüzzaman: menfi milliyetçili?i zararlı görürse de müspet milliyet fikrini zararlı görmez. Onun ifadeleriyle; içtimaî hayat'n dâhilî ihtiyaçlar'ndan ileri gelen, müspet milliyet duygusu teavüne ve tesanüde sebep oldu?undan menfaatli bir kuvvet temin ederek, uhuvvet-i ?slamiye'yi daha ziyade teyit edecek bir vas?ta olabilir. Müspet milliyet fikri, ?slamiyet'e hadim olmalı, kal'a olmalı, z?rh olmalı, onun yerine geçmemelidir. Çünkü ?slamiyet'in verdi?i uhuvvet içinde bin uhuvvet var, âlem-i berzahta ve âlem-i bekada o uhuvvet bâkî kalacaktır. Uhuvvet-i milliye ne kadar kavi olursa olsun, onun sadece bir perdesi hükmüne geçebilir. Ancak onun yerine geçmesi, ?slamiyet'in yerine uhuvvet-i milliye'nin ikame edilmesi kal'an'n ta?lar'n? kal'an'n içindeki elmas hazinesinin yerine koyup, o elmaslar? d??ar? atmak nev'inden ahmakane bir cinayet olacaktır.[\[14\]](#)

Bediüzzaman; ?slam medeniyetinin ictimai hedefini, hevesat-? nefsanîyenin tecavüzat'na set çekip ruhu muteâle te?vik ve kemalât-? insaniyeye sevk etmek ?eklinde de?erlendirir. Zira insan bu dünyaya marifet ve ibadet vas?tas?yla tekemmül etmek için gelmiştir. Mahiyet ve kabiliyet itibar?yla her ?ey marifete ba?lıdır. ?üphesiz marifetin en temel kayna?? ve ruhu, Allah'? bilmek ve yalnızca ona ibadet etmektir. Allah'? bilmenin ve sadece ona ibadet etmenin anlam?, onun emirlerine uymak ve yasaklad??? ?eyleri de yapmamaktır. Çünkü me?ruiyetin yegâne kayna?? Allah olup, insan'n hakikaten insan olmas? me?ru çerçevede ya?amas?yla mümkündür. Bediüzzaman'n bu sözlerle ima etti?i ?ey, Allah'n kabul edilmemesi ve me?ruiyetin kayna?? olarak görülmemesi halinde, insan'n kendisi için her ?eyi mubah görmeye ba?layaca?? ve ateizmin mant?ksal sonucunun bu oldu?u gerçe?idir. Zira ateizm, insan? gayet âciz bir hayvan derekesine dü?ürür. Hayvanlar'n aslî vazifesi ise ö?renerek tekemmül etmek, marifet kesb ederek terakki etmek, aczini göstererek medet istemek ya da ibadet etmek de?il, olsa olsa kabiliyetlerine göre amel etmektir ki belki buna fiili ibadet denilebilir. ?nsan ise dünyaya, her ?eyi ö?renmeye muhtaç, hayata dair hiçbir ?eyi bilmeden gelmektedir. Hatta yirmi sene zarf'nda bile hayat ?artlar'n? tamamen ö?renememektedir. Belki, ömür boyu ö?renmeye muhtaçtır. Demek ki insan'n aslî vazifesi ö?renerek, marifetle ve ibadetle tekemmüldür.

Bediüzzaman'a göre; insan'n tabiat'nda iki temel özellik vardır. **Birincisi, hay?r ve müspet fiil ciheti; ikincisi de ?er ve menfi fiil cihetidir.** Birinci cihet itibar?yla ar?dan, serçeden a?a??; sinekten, örümcekten daha zay?ftır. ?kinci cihet itibar?yla ise do?al afetlerden daha tehlikelidir. Çünkü iyilik yapmaya kalk??t??nda iktidar? çok s'n?rl?; kötülük yapmaya kalk??t??ndaysa iktidar? s'n?rsz'dır. Bir binay? k?sa sürede harap eder ama yüz günde yapamaz. Ayn? ?ekilde; Allah'n varl??n? inkâr bir fenal?ktır, bir tahriptir, bir adem-i tasdiktir. Fakat o tek seyyie, bütün kâinat'n tahkirini ve bütün esma-i ?lâhiye'nin tezyifini, bütün insaniyetin terzilini tazammun eder. Allah'n varl??n? inkâr, onlar? âyinedarlık, vazifedarlık ve manidarlık makam'ndan dü?ürüp, abesiyet ve tesadüfün oyunca?? derekesine ve zeval ve firak'n tahribiyle çabuk bozulup de?i?en fani maddelere dönü?türür. Emanet-i kübray? uhdesine almakla yere, gö?e, da?a tefevvük eden ve melâikeye kar?? rüçhaniyet kazanan insan?;

zelil bir hayvandan daha zelil, daha zayıf, daha âciz, daha fakir bir derekeye atar ve manasız, karma karışık, çabuk bozulan bir adî levha seviyesine indirir. Hakikî terakki, insana verilen kalp, sır, ruh, akıl hatta hayal ve sair kuvvelerin hayat-ı ebediyeye yüzlerini çevirmesi ve kendine lâzım hususî bir vazife-i ubudiyet ile meşgul olmasıdır. Yoksa ehl-i dalâletin terakki zannettikleri, hayat-ı dünyeviye zevklerinin her çeşidini, hatta en kötüsünü tatmak, bütün letaifini, kalp ve akıl nefsi emmareye musahhar edip yardım vermek terakki değil, sukuttur. Zira insana verilen harika cihazlar, ehemmiyetsiz hayat-ı dünyeviye için değil, belki pek ehemmiyetli bir hayat-ı bâkiye içindir. O müthiş cihazlar dünya lezzetleri için harcanırsa insan, hayvandan yüz derece aşağıdır. Çünkü geçmişi zamanın elemeleri ve gelecek zamanın korkuları ve her bir lezzetin zevalinden arta kalan elemeler, onun zevklerini bozar ve lezzetinde acı iz bırakır. Oysaki hayvan öyle değildir. Daima elemsiz bir lezzet alır, kedersiz bir zevk sürer. Ne geçmişi zamanın elemeleri onu incitir, ne gelecek zamanın korkuları onu ürkütür. Ahsen-i takvim suretinde yaratılan insan her şeyi hayat-ı dünyeviye hasrederse sermayece hayvandan yüz derece yüksek olduğu hâlde, zevk alma noktasında serçe kuşu gibi bir hayvandan yüz derece aşağıdır. İşte bu derece cihazatça zenginlik ve sermayece kesret, elbette ehemmiyetsiz, muvakkat şu hayat-ı dünyeviye tahsili için verilmemiştir. **Belki, nihayetsiz makasda müteveccihen, aczini, fakrını ve kusurunu ubudiyet suretinde ilân etmek ve küllî nazarıyla mevcudatın tesbihatını müahede ederek, şahadet etmek ve nimetler içinde şahî rahmeti görüp şükretmek ve masnuatta mutlak kudretin mucizelerini temaşa ederek nazar-ı ibretle tefekkür etmek için verilmiştir.**

[Bediüzzaman](#) için insanın hayattaki varlık nedeni “**mutluluk**” değil, “**vazife**”dir. Çünkü gaye mutluluk olsaydı akıl insana verilmemesi gerekirdi. Ona göre insan; kendisine çok ehemmiyetli istidatlar verilip, ehemmiyetli vazifeler tevdi edilerek, şu dünyaya bir memur ve misafir olarak gönderilen varlıktır. **Vazifenin birinci yönü**; öncelikle kâinatta görünen saltanat-ı şahiye’yi, itaatkârâne tasdik edip, kemalâtına ve mehasinine hayretkârâne nezaret, dellâlik ve ilâncılıktır. Sonra, kudret kaleminin mektubat hükmünde olan mevcudat sahifelerini arz ve sema yapraklarını mütalâa edip, hayretkârâne tefekkürdür. Sonra, şu mevcudattaki ziynetleri ve lâtif sanatları istihsankârâne temaşa ve mutlak cemalin marifetine muhabbet etmek ve mutlak kemalin huzuruna çökmeye ve iltifatına mazhar olmaya ihtiyak içerisinde bulunmaktır. **Vazifenin ikinci yönü**; huzur ve hitap makamında eserden müessire geçmektir. Öncelikle kendi sanatının mucizeleri ile kendini tanıtmak ve bildirmek isteyen zata, iman ve marifetle mukabelede bulunmak; sonra mutlak rahmetin güzel meyveleriyle kendini sevdirmek isteyen zata, hasır-ı muhabbetle mukabelede bulunmak; sonra mutlak keremin maddî ve manevî nimetlerinin lezzetleriyle onu perverde eden zata, fiiliyle, hâliyle, kaliyle, hatta bütün hasseleriyle, cihazatıyla şükür ve hamdü-sena tarzında mukabelede bulunmak; sonra şu mevcudatın âyinelerinde kibriya ve kemalini ve celâl ve cemalini izhar edip, nazar-ı dikkati celbeden zata “**Yegâne büyük Allah’tır.**” “**Allah her türlü kusur ve noksandan münezzehtir.**” deyip, mahviyet içinde, hayret ve muhabbetle mukabelede bulunmak; sonra mutlak cömertlik içinde, nihayetsiz servetini ve hazinelerini lütfeden zata, tazim ve sena içinde şükranla mukabelede bulunmak; sonra yeryüzünü bir sergi hükmüne geçirip, bütün antika sanatlarını orada teşhir eden zata, “**Allah dilemi ve ne güzel yaratmıştır.**” diyerek takdirle, “**Allah dilemi, ne mübarek yaratmıştır.**” diyerek tahsinle “**Allah her türlü kusur ve noksandan münezzehtir.**” diyerek hayretle mukabelede bulunmak; sonra şu kâinat sarayında taklit edilmez sikkeleriyle ve hususi hatemleriyle bütün mevcudata vahdet damgasını vurup, tevhidin ayatını ve âlemin ufkunun dört bir yanında vahdaniyetin bayrağını diken zata karışık tasdikle imanla ızanla şahadet ve ubudiyetle mukabelede bulunmaktır. İnsan ancak bu çeşit ibadet ve tefekküratla hakikî insan olur, ahsen-i takvimde olduğunu gösterir, imanının yümnü ile emanete lâzım, emin bir halife-i arz olur.

İnsan'ın bu dünyaya keyif sürmek ve lezzet almak için gelmediğine, gelenlerin mütemadiyen zeval ve firaka yuvarlanması da şahittir. Muhakkak ki insan bir yolcudur. O yolculuk ise âlem-i ervahtan, anne rahminden, gençlikten, ihtiyarlıktan, kabirden ve haîrden geçen ebedülâbâd tarafına bir yolculuktur. Büyük bir sermaye elinde bulunan insan, dünyaya ebedî, daimî bir hayatın saadetine çalmak için gelmiştir. Eline verilen sermaye ömürdür. Ölüm ise vazife-i hayat külfetinden bir terhis, dünya meydanındaki imtihanında, talim ve talimat olan ubudiyetten bir paydostur. Öteki âleme gitmi olan yüzde doksan dokuz ahbab ve akrabasına kavuşmak için bir vesiledir. Hakikî vatanına ve ebedî makamına saadetine girmeye bir vasıta'dır. Zindan-ı dünyadan, bostan-ı cinana bir davettir. Madem ölümün mahiyeti hakikat noktasında budur, ona dehetle bakmak değil, bilâkis rahmet ve saadetin bir mukaddemesi nazarıyla bakmak gerektir. **Ölüm, ehl-i iman için rahmet kapısı ise de ehl-i dalâlet için ebedi ceza kuyusudur.** Madem hakikat budur; insan aklını imanla bağna almalı, vazifesini bilip, Kur'an'ı dinlemeli ve o sayede hem fânî dünyada, hem bakî dünyada hakiki lezzetleri kazanmalı'dır. Aksi ise elbette acı ve elem olacaktır.

Hülasa etmek gerekirse [Bediüzzaman'a](#) göre beş menfi esas üzerine istinat eden Batı medeniyetinin, modernitenin aksine; İslam medeniyeti beş müspet esas üzerine istinat eder: **Temel dayanağı hukuktur.** Hukukun tezahürü **adalet ve ehlîlik**dir. Ahlakî ilkesi **fazilettir.** Faziletin tezahürü **muhabbet ve mücezzebdir.** Sosyal ilişkilerdeki düsturu **muavenettir.** Muavenetin tezahürü **ittihat ve tesanüttür.** Siyasî rabıtası **dindir.** Dinin tezahürü **uhuvvet ve müsalemettir.** Toplumsal hayata yönelik hedefi **tezkiye-i nefis ve ruhî tekâmüldür.** Tezkiye-i nefis ve ruhî tekâmülün tezahürü ise **hevesatın tatminine bedel, insanîyetin terakkisi ve saadet-i dareyindir.** Açık'tır ki beşerîyetin hakiki mutluluğu yalnızca bu esaslara riayetle mümkündür. [\[15\]](#) **Hakiki medeniyet de odur ki insanlar'ın sefahatine, zilletine ve tedennisine değil; tekemmülüne, selametine ve terakkisine hizmet etsin...**

Kaynaklar:

BEDİÜZZAMAN, S. N., Emirdağı Lahikası, (İstanbul: Söz Basım Yay., 2008).

BEDİÜZZAMAN, S. N., Lem'alar, (İstanbul: Söz Basım Yay., 2008).

BEDİÜZZAMAN, S. N., İlk Dönem Eserleri: Münâzarat, (İstanbul: Söz Basım Yay., 2007).

BEDİÜZZAMAN, S. N., Sözler, (İstanbul: Söz Basım Yay., 2009).

BEDİÜZZAMAN, S. N., Mektubat, (İstanbul: Söz Basım Yay., 2008).

GIDDENS, A., Modernliğin Sonuçları, (İstanbul: Ayrıntı Yay., 1994).

SMITH, A. D., Toplumsal Değişime Anlayış, (İzmir: Ege Üni. Yay., 1988).

STAUFFER, R., Reform, (İstanbul: İletişim Yay., 1993).

TOURAINÉ, A., Modernliğin Eleştirisi, (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1995).

[\[1\]](#)Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Çev., E.Kuşdil, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1994, s. 9.

[2]Alain Touraine, *Modernli?in Ele?tirisi*, Çev., H. Tufan, Yap? Kredi Yay., ?stanbul, 1995, s. 23.

[3]Anthony D. Smith, *Toplumsal De?i?me Anlay???*, Çev., Ü. Oskay, Ege Üni. Ed. F. Yay., ?zmir, 1988, ss. 66-67.

[4]Richard Stauffer, *Reform*, Çev., Cem Muhtarolu, ?leti?im Yay., ?stanbul, 1993, s. 37.

[5]Bediüzzaman, *Emirda? Lahikas?*, Söz Bas?m Yay., ?stanbul, 2008, ss. 475-478.

[6]Bediüzzaman, *Lem'alar*, Söz Bas?m Yay., ?stanbul, 2008, ss. 282-286.

[7]Bediüzzaman, *?lk Dönem Eserleri: Münâzarat*, Söz Bas?m Yay., ?stanbul, 2007, ss. 462-466.

[8]Bediüzzaman, *Lem'alar*, Söz Bas?m Yay., ?stanbul, 2008, ss. 282-286.

[9]Bediüzzaman, *Sözler*, Söz Bas?m Yay., ?stanbul, 2009, ss. 84-85.

[10]Bediüzzaman, *?lk Dönem Eserleri: Münâzarat*, Söz Bas?m Yay., ?stanbul, 2007, ss. 443-444.

[11]Bediüzzaman, *Mektubat*, Söz Bas?m Yay., ?stanbul, 2008, ss. 388-389.

[12]Bediüzzaman, *Emirda? Lahikas?*, Söz Bas?m Yay., ?stanbul, 2008, ss. 548-549.

[13]Bediüzzaman, *Mektubat*, Söz Bas?m Yay., ?stanbul, 2008, ss. 87-88.

[14]Bediüzzaman, *Mektubat*, Söz Bas?m Yay., ?stanbul, 2008, ss. 451-453.

[15]Bediüzzaman, *Sözler*, Söz Bas?m Yay., ?stanbul, 2009, s. 195.